

Ring Éva

A GALÍCIAI KÖZÖS MAGYAR–LENGYEL FELKELÉS TERVÉNEK EREDETE

1795. február 25-én gróf Harnoncourt tábornagyszere, Galícia katonai parancsnoka értesítette Sándor Lipót főherceg nádort, hogy Szuworov orosz tábornagtól figyelmeztetést kapott, miszerint a tudomására jutott, hogy Felső-Magyarországon felkelés fog kitörni, amelyhez a szomszédos Galícia lakosainak egy része is csatlakozni kíván.¹ Az ifjú nádorhoz már korábban is eljutottak ilyen jellegű, főleg titkos jelentéseken alapuló hírek, ezeket azonban az illetékes hatóságok mindig alaptalannak nyilvánították. Szuworov figyelmeztetését viszont nem lehetett mellőzni; Sándor Lipót Szent-Iványi Ferencet, az udvar feltétlen hívét bízta meg egy titkos vizsgálattal. Kezdetét vette az ún. zempléni ügy, amelynek nyomozása még utódjának, József nádornak életében is folyt. A vizsgálat végül eredménytelenül zárult, a kiküldött bizottság szerint az információk nagy része már régen elavult, s az 1790-es évek zavargásaira vonatkozott. A történeti szakirodalom erre való hivatkozással megalapozatlannak tartotta azokat a szórványosan felmerülő állításokat, amelyek arra utaltak, hogy a híresztelések mégsem voltak teljesen légből kapottak. Mivel korábban már többször írtam az 1792-ben kialakult lengyel emigráció, illetve a Kościuszkó-felkelés vezetőinek, továbbá az 1795-ös párizsi lengyel emigrációnak a Galíciában kiobbantandó felkelésre vonatkozó elképzeléseiről,² ti. a szervezkedés második és harmadik szakaszáról, ezeket most nem kívánom részletesen tárgyalni, viszont az eddiginél nagyobb figyelmet kívánok szentelni annak a kérdésnek, hogy mikor merült fel egyáltalán a galíciai felkelés terve, s hogyan kerültek azzal kapcsolatba a magyarok.

A diplomáciatörténeti szakirodalom szerint az ötlet szülőatyját gróf Ewald Friedrich von Hertzberg porosz külügyminiszterben kell keresnünk, aki 1787-től arra törekedett, hogy Poroszország Közép- és Kelet-Európa átrendezésének megkerülhetetlen tényezője legyen. Arra számított, hogy a térségben felhalmozott feszültség zavargásokhoz fog vezetni, amelyek lehetővé teszik Poroszország számára a közvetítő, békéltető szerep eljátszását, amiért természetesen méltányos jutalomban, területi engedményekben fog részesülni. Úgy vélte, hogy az orosz–oszlák–török háborút kihasználva a lengyelek „némi biztatással” rátámadnak Oroszországra, amelyet

¹ A Zemplén megyei vizsgálat nagy port vert fel, a korszakkal foglalkozó történészek mindegyike tárgyalta, legrészletesebben azonban Domanovszky Sándor. 1795. október 15-én tájékoztatta a nádor az uralkodót Szent-Iványi királyi biztos elutazásáról Sáros megyébe a vizsgálat megkezdésére (Domanovszky Sándor 1925: I. 56.). A királyi biztos jelentését József nádor 1797. február 14-én terjesztette Ferenc király elé (Domanovszky Sándor 1925: I. 128.; Benda Kálmán 1952–1957: III. 182.; Benda Kálmán 1952–1957: I. XLIX.). Szuworov egyébként 1795. február 23-án a galíciai kormányzót is tájékoztatta arról, hogy tudomása szerint a francia forradalommal rokonszenvező emigránsok és galíciai nemesek agítálnak Lembergben, Stanisławówban, Tarnóuban és Żywiecban, akik nemcsak a lengyel inszurgensekkel állnak kapcsolatban, de a Magyar Királyság több elégedetlen lakójával is. Anton von Baum tartományi rendőrfőnök feljegyzése (PAN Bibl. w Kr. TAH. 2171. 8. kötet, 23.).

² Ring Éva 1990; Ring Éva 2010; Ring Éva 2011.

amúgy is szorongattak a svédek a másik irányból. Ausztriával szemben hasonlóképpen egyszerűnek látszott a belgák és magyarok elégedetlenségének felszítása, de hogy a zavargások kitörése még biztosabb legyen, titkos porosz ügynököket küldött Galíciába is, a lengyel rendek fellázítására.³ *Albert Sorel* szerint Hertzberg „békéltető, közvetítő” tevékenysége során elsősorban a Török Birodalom rovására akart nagylelkű lenni: Oroszországnak adta volna Besszarábiát Ocsakovval, Ausztriának Moldvát és Havasalföldet. Viszonzásul a bécsi udvarnak le kellett volna mondania Galíciáról, amit visszakaptak volna a lengyelek, Poroszország pedig beérte volna Gdańsk és Toruń, továbbá néhány kisebb szomszédos terület átadásával a kaliszi és poznani vajdaságban.⁴ *Robert Howard Lord* szerint Hertzberg ugyanakkor visszavette volna Oroszországtól a Krím-félszigetet és az Al-Dunánál fekvő területek megtartására örökös garanciát adott volna a Török Birodalomnak. A porosz külügyminiszternek a térség „örök békéjének” megteremtésére irányuló terve előnyeiről azonban az érintett nagyhatalmak korántsem voltak meggyőzve, II. József nevetségesnek tartotta Hertzberg elképzelését, és hevesen tiltakozott Poroszország minden újabb területi növekedése ellen. Hasonló véleményen volt II. Katalin cárnő is. „Olyan ostobának kell lenni – írta Bezborodko kancellárnak – mint a magas Keller (pétervári porosz követ) urának, hogy elhiggye az egész badarságot, aminek hitelt adott.”⁵ 1788. március 12-én Ausztria és Oroszország elutasította Hertzberg területrendezési javaslatát. Anglia hasonlóképpen reagált; nem támogatta Poroszország újabb területszerzési törekvéseit.⁶

Waleryan Kalinka az 1788–1792 között tanácskozó négyéves szejm történetére vonatkozó két-kötetes monográfiájában is részletesen tárgyalja a korabeli porosz diplomácia Galíciára vonatkozó elképzeléseit. Kezdetben úgy tűnt, hogy Lengyelországban a körülmények nem kedveznek Hertzberg tervének. 1787 szeptemberében, az orosz–török háború kirobbanásakor Szaniszló Ágost lengyel király ugyanis kezdeményezte egy lengyel–orosz védelmi szövetség megkötését, amellyel be akarta vonni Lengyelországot a fegyveres konfliktusba, abban a hitben, hogy az I. felosztás után elvesztett lengyel területek egy részét sikerül visszaszereznie. A békekötés utáni, várható területi engedményeken kívül a lengyel uralkodó egy konföderáció megalakításának és a szejm összehívásának engedélyezését is remélte a szerződéstől.⁷ II. Katalin nem sietett a válasszal, de 1788 februárjában végül elfogadta a lengyel hadsereg részvételét a török háborúban és a szövetségkötésre vonatkozó javaslatot.⁸ A hír, amely teljességgel ellentmondott Hertzberg elképzeléseinek, bombaként robbant Berlinben és azonnali lépésre készítette a porosz udvart. Arra való hivatkozással, hogy a készülő lengyel–orosz szövetség kifejezetten Poroszország ellen irányulna, megkezdődött a poroszbarát párt szervezése Lengyelországban, amely egy ellenkonföderáció megalakítására készült.⁹ II. Katalin ennek megakadályozása érdekében elfogadta Szaniszló Ágost javaslatát, és beleegyezett abba, hogy a diétát – kiiktatva a liberum vétót – konföderációvá alakítsák át.

1788 októberében a szejm marsallja, Stanisław Małachowski megnyitó beszédét követően felolvasta Buchholtz, varsói porosz követ levelét, amelyben az értetlenségének adott hangot a tervezett lengyel–orosz szövetség megkötésével kapcsolatban. Véleménye szerint Lengyelország füg-

³ *Heinrich Sybel* 1897: I. 197–205.

⁴ *Albert Sorel* 1903: I. 531.

⁵ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 55.

⁶ *Robert Howard Lord* 1973: 52–55.

⁷ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 58.

⁸ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 81.

⁹ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 90.

getlenségét senki sem fenyegeti, annál nagyobb veszélyt jelent rá nézve, ha belekeveredik a török háborúba, hiszen arra az ország hadserege egyáltalán nincs felkészülve. Buchholtz végezetül utalt arra, hogy baj esetén a lengyelek számíthatnak Poroszország védelmére.¹⁰ November 20-án Buchholtz továbbította a szejmnek II. Frigyes Vilmos levelét, amelyben az uralkodó kijelentette, hogy kész védelmébe venni Lengyelország teljes függetlenségét, és szövetséget kínálni Lengyelországnak. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a porosz király lemondott az 1775-ben a *Rzeczpospolita*ra kényszerített, ún. Kardinális jogok érvényesítéséről. Buchholtz a segítségére küldött másik porosz diplomatával, Lucchesinivel ezután arra bujtogatta a szejm tagjait, hogy követeljék az orosz csapatok kivonását, amelyek Szaniszló Ágost királlyá választása óta folyamatosan tartózkodtak Lengyelországban.¹¹ Ez 1789-ben meg is történt, de a történetek után természetesen többé szó sem lehetett a lengyel–orosz szövetségről.

Mivel a szejm első ténykedései között tovább korlátozta az uralkodó jogkörét, kivéve kezéből a fő tisztségviselők kinevezését, s a külügyek intézésével a poroszbarát Ignacy Potockit bízta meg, nem csoda, ha az országgyűlési követek és a közvélemény körében a poroszok iránti rajongás hirtelen magasabbra hágott, mint az oroszok iránti ellenszenv. A király hiába ostromolta elkeseredett levelekkel Potockit és az országgyűlés elnökét, Stanisław Małachowskit, hogy ne adjanak hitelt a porosz ígéreteknek, mert II. Frigyes Vilmos bármikor könnyedén megegyezik II. Katalinnal a lengyel érdekek rovására, benne csak a cárnő csökönyös hívét látták, s nem a józan reálpolitikust.¹² Ignacy Potocki és a Hazafias Párt hívei, akik Lengyelország készülő új alkotmányának garantálásához kerestek külföldi támogatókat, kapva kaptak a porosz ajánlaton, s azt remélték, hogy Anglia és Hollandia is kész lesz védelmi szövetséget kötni Lengyelországgal.¹³ A lengyel követek által kezdeményezett diplomáciai tárgyalások elhárításából¹⁴ nem a szükséges figyelmeztést olvasták ki: miszerint a jelentéktelen, meggyöngyült *Rzeczpospolita* kedvéért egyik állam sem hajlandó kockáztatni egy esetleges orosz konfliktust. Várható volt ugyanis, hogy a török háború befejeződése után a cárnő haragja majd lesújt a lengyelekre.

Ebben a helyzetben úgy tűnt, hogy a lengyelek egyedül II. Frigyes Vilmosra számíthatnak. Poroszország azonban nem önzetlenül kínált védelmi szövetséget Lengyelországnak, viszonzásul Gdańsk és Toruń, a két Hanza-város átengedését kívánta. A lengyel nemesség ugyanakkor semmi pénzért nem akart lemondani a két kikötővárosról, amelyeken keresztül bonyolódott a gabonaexport, mert éppen annak fellendítése volt az egyik fő célja, ami állandóan szerepelt az angliai diplomáciai tárgyalások napirendjén is. Poroszországnak tehát meg kellett győznie a lengyel közvéleményt, hogy a két kikötőváros átengedése nem kerül túl sokba. Így merült fel Galícia visszaszerzésének kérdése,¹⁵ amiről *Waleryan Kalinka* szerint 1789 őszén tárgyaltak először a lengyel Hazafias Párt vezetői Lucchesini varsói porosz követtel.¹⁶ A porosz–lengyel szövetség megkötése ugyanakkor a lengyel követek számára egyre sürgetőbbé vált, mivel tartottak attól, hogy a török háborúban aratott orosz katonai sikerek után hamarosan megkötik a békét, s a cárnő ismét nagyobb figyelmet szentel a lengyelországi eseményeknek.

¹⁰ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 143.

¹¹ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 182–183.

¹² *Robert Howard Lord* 1973: 71–75.

¹³ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 469.

¹⁴ Pitt miniszterelnököt csak az érdekelte, hogy Lengyelországgal megkösse a kereskedelmi szerződést, politikai kérdésekkel egyáltalán nem kívánt foglalkozni – panaszkodott Bukaty, londoni lengyel követ (*Zofia Libiszowska* 1966: 90.).

¹⁵ *Heinrich Sybel* 1897: I. 209.

¹⁶ *Waleryan Kalinka* 1991: I. 470.

1789 őszére ugyanakkor kiderült, hogy más országok nem lelkesedtek a poroszok diplomáciai közvetítő tevékenységéért, ezért 1789 őszére II. Frigyes Vilmos is változtatott véleményén. Szeptember eleji wrocław (Breslau) látogatásakor már arról tájékoztatta Lucchesini varsói és Jacobi bécsi porosz követet, hogy rájött: diplomáciai úton nem lehet rávenni Ausztriát arra, hogy lemondjon Galíciáról. Legyen inkább a fegyvereké a szó! Porosz győzelem esetén valószínűleg el lehetne érni, hogy a bécsi udvar lemondjon Galíciáról. II. Frigyes Vilmos azzal a szándékkal tért vissza Berlinbe, hogy hozzá kell fogni az 1790 tavaszi, Ausztria-ellenes hadjárat előkészítéséhez. A cél érdekében kapcsolatba kell lépni a Habsburg Monarchiában élő elégedetlenekkel, mindenekelőtt a magyarokkal és a galíciai lengyelekkel.¹⁷ A magyar nemesség mozgósításának feladatát Jacobi kapta,¹⁸ Lucchesini szervezte a lengyelek körében a megmozdulást.

1789 szeptemberében Hertzberg külügyminiszter tájékoztatta a berlini lengyel követet, hogy Poroszország elhatározta, hogy 1790 tavaszán megtámadja Ausztriát. Ha Lengyelország ki akarván használni a lehetőséget Galícia visszaszerzésére, szintén megtámadja a Habsburg Monarchiát, számíthat a porosz segítségre. Erre az esetre azt tanácsolta, hogy figyelmeztessék Galícia lakóit, hogy őrizzék meg nyugalmukat addig, amíg nem kapják meg a jelet a felkelésre, nehogy egy elhamarkodott akcióval kockáztassák az akció sikerét.

Miután a berlini udvar szándékáról Lucchesini¹⁹ tájékoztatta a lengyel uralkodót, hamarosan megkezdődött a felkészülés az akcióra. Elhatározták, hogy az ukrajnai zavargások ürügyén lengyel katonai alakulatot vezényelnek Podóliába, amely onnan gyorsan be tud avatkozni a galíciai eseményekbe. Létrejött a személyes kapcsolat is a galíciai mozgalom vezetői és a lengyel kormány között. Közvetítőnek a „kettős alattvaló”, ti. lengyel és osztrák „állampolgársággal” egyaránt rendelkező egykori osztrák katonatisztet, Ignacy Morskit választották. Ő 1789 októberében körbeutazta a tartományt és értesítéseket szerzett a közhangulatról.²⁰ Tapasztalatai szerint a II. József reformjai által végsőig elkeserített galíciai rendek, akik a szomszédos magyar megyék nemességének ellenzékesiségéből is bátorságot merítettek, lelkesen támogatták a tervet, annál is inkább, mivel a török háború miatt a tartományban alig volt osztrák katonaság. Galíciát névtelen levelek, röpiratok árasztották el, amelyek a varsói szejm és a poroszok közötti egyetértésről, valamint arról a szándékról szóltak, hogy a tartomány térjen vissza a *Rzeczpospolitához*. Heinrich Sybel szerint a történetek mögött Lucchesini állt, aki pénzt és embereket küldött a felkelés előkészítésére.²¹ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ekkor jelent meg a későbbiekben állandóan idézett, terjedelmes, lengyel nyelvű röpirat is, amely a galíciai osztrák kormányzatot bírálta: Uwagi nad rządem galicyjskim (Észrevételek a galíciai kormányzatról) címmel. Szerzője azt bizonygatta, hogy Galícia lakóinak milyen előnyöket jelentene, ha a tartományt Magyarországhoz csatolnák.²² Ez az elképzelés azonban az adott körülmények között teljességgel ellentmondott a porosz és lengyel álláspontnak, továbbá a galíciai nemesség szándékának is, ahogy ez a későbbiekből kiderül.

Hat héttel később megérkeztek Varsóba a galíciai rendek képviselői, akik szerződést kívántak kötni a poroszokkal a segítségnyújtásról. Lucchesini erről azonnal értesítette kormányát. A berlini udvar azonban óvakodott bármiféle szerződést kötni a galíciai összeesküvőkkel, a kérést azzal

¹⁷ Waleryan Kalinka 1991: 1. 478.

¹⁸ Heinrich Sybel 1897: I. 206.

¹⁹ Időközben ő lett az új varsói porosz követ.

²⁰ Waleryan Kalinka 1991: 1. 479–481.

²¹ Heinrich Sybel 1897: I. 206.

²² Stanisław Grodziski – Artur St. Gerhardt 1981: 8.

hárította el, hogy meg kell várni, amíg Lengyelország és Poroszország között létrejön a szövetség, s annak tartalmától függően vállal majd kötelezettséget Poroszország Galícia helyzetének rendezésére. Annak ellenére, hogy Berlin lényegében semmit sem vállalt, Varsóban egyre szélesebb körben terjedtek el a kiszivárgott hírek, s a lengyel közvélemény kezdte biztosra venni Galícia visszatérését Lengyelországhoz. Stackelberg varsói orosz követ ezekről a szóbeszédokről tájékoztatta az osztrák követet, Benedykt de Cachét,²³ aki viszont lelkiismeretesen továbbította a híreket Kaunitz herceghez, illetve Brigido grófhhoz, Galícia kormányzójához. Az említett híresztelések nyomán 1789 decemberében Ausztria 11 gyalogos ezredet vezényelt Galíciába Colloredo gróf irányításával. Erről Lucchesini is értesítette a berlini udvart, hozzáfűzve, hogy ezek után nincs többé remény a tartomány felkelés útján történő megszerzésére.²⁴

Poroszország ezért visszatért a diplomáciai tárgyalóasztalhoz, és figyelmét a Török Birodalomra irányította. Mivel a Porta nem kívánta igénybe venni közvetítését a békekötésnél, mert a berlini udvar által javasolt területi átrendezést elfogadhatatlannak tartotta, Poroszország egy porosz–török szövetség megkötésének javaslatával hozakodott elő. Megállapodtak, hogy 1790 tavaszán mindkét fél hadat üzen Ausztriának és Oroszországnak. A tárgyalások során a berlini udvar azt javasolta, hogy Ausztria területi követeléseinek kielégítésénél ragaszkodjanak a törökök ahhoz, hogy a bécsi udvar mondjon le Galíciáról, amely visszakerülne Lengyelországhoz.²⁵ A terv azonban megghiúsult, mert a törökök számára a Krím-félsziget visszaszerzése volt az elsődleges cél, ezért Oroszország ellen fordultak, míg a poroszok Ausztria ellen akartak harcolni.

Időközben Varsóban is megkezdődött a felkészülés a háborúra. A négyéves szejm, amely ebben az időben a végrehajtó hatalom csúcsszerveként is működött, egymás után hozta a határozatokat a toborzásra, a hadsereg ellátására vonatkozóan. Lucchesini irányításával a poroszbarát követek titkos bizottságot állítottak fel, amely szervezte a felkelés előkészületeit Galíciában. A terv az volt, hogy amint Szilézia felől benyomulnak a porosz csapatok, a galíciai rendek és a lengyel hadsereg melléjük áll, megnyitva az utat Magyarország felé. Döntés született arról, hogy a megmozdulást egy lengyel mágnás által vezetett generális konföderáció megalakításával kezdik a galíciai határon, amelyhez azután az ottani rendek is csatlakoznak.²⁶ A tartomány mozgósítását, a felkelés szervezését Kazimierz Rzewuskira bízta, aki Lembergben a varsóihoz hasonló, 13 fős, titkos bizottságot hozott létre a megmozdulás irányítására. Ennek vezetését Józef Dzierżkowski és a przemyski püspök, Anton Gołaszewski látta el.²⁷

Lucchesini sugallatára azonban a lengyel rendek négy tagból álló delegációt²⁸ küldtek Bécsbe is, ahol előterjesztették panaszaikat. II. Lipót sejtette, hogy a tárgyalásokkal II. Frigyes Vilmos csak az időt húzza, hogy megghiúsítsa magyar királlyá koronázását, amivel egyébként a lázongó magyar rendek is egyetértettek, akik – a *filum successionis interruptum* elvére hivatkozva – a porosz uralkodótól várták egy alkalmas jelölt megnevezését a magyar trónra. Ezért kegyesen fogadta a lengyel delegációt és elismerte, hogy Galícia helyzete nagyon rossz. Ígéretet tett a küldöttség panaszainak orvoslására. Hamarosan fel is függesztette az úrbéri pátenst, a jobbágyadók beszédét, és visszaadta az egyházak korábbi jogainak egy részét.

²³ Waleryan Kalinka 1991: I. 482.

²⁴ Waleryan Kalinka 1991: I. 483.

²⁵ Waleryan Kalinka 1991: II. 13.

²⁶ Waleryan Kalinka 1991: II. 82.

²⁷ Stanisław Grodziski – Artur St. Gerhardt 1981: 8.

²⁸ A bizottságot Józef Maximilián Ossoliński vezette, tagjai voltak: Stanisław Jabłonowski, Mikolaj Potocki, Jan Batowski (Stanisław Grodziski – Artur St. Gerhardt 1981: 9.).

Varsóban attól kezdtek tartani, hogy a császárnak hamarosan sikerül majd maga mellé állítani a galíciai rendeket, ezért a követelések fokozására ösztönözték a delegációt, amelynek szigorúan követnie kellett a lengbergi bizottság utasításait. Április 23-án Lengbergben kiáltványt fogalmaztak, amelyet minden nemesnek alá kellett írnia. A dokumentum leszögezi, hogy Galícia lakói, akik hosszú időn keresztül meg voltak fosztva mindennemű jogaiktól, most elhatározták, hogy szövetségre lépnek azok védelmében. Annak ellenére, hogy a régi rendi gyűlések, a szejmik tevékenységét az osztrák kormányzat betiltotta, most azok újra összeültek. Lengbergben és más városokban a szabadkőműves páholyok tagságára épülő politikai klubok jöttek létre, amelyek nemcsak híveket, de támogatást is gyűjtöttek a készülő felkelés céljára. Hamarosan több mint 5 ezer fő írta alá a kiáltványt. Az osztrák hatóságok pedig tétlenül szemlélték, hogy a szemük előtt új szervezetek alakultak, amelyek a lengyel nemzet érdekében léptek fel.

Ez azonban nem volt elegendő: a varsói titkos bizottság arra utasította a lengbergit, hogy a bécsi küldöttség tagjai olyan követelést terjesszenek II. Lipót elé, amelyet az semmiképpen sem fogadhat el. Így született meg az elhatározás, hogy külön alkotmány elfogadását kéri az uralkodótól. Ez két részből állt, a bevezetést Ossoliński írta,²⁹ az utána következő 52 pontot Varsóból diktálták, különösebb rendszer nélkül. Szerepelt köztük az osztrák kormányzat által bevezetett új közigazgatási rendszer eltörlése, 9 provincia felállítása, amelyek a magyar megyék mintájára döntenek a saját belső ügyeikről, az uralkodó által kinevezett előjáró felügyelete mellett. Az egész tartomány közös gyűlése, amelynek tagjai a mágnások, nemesek és a városok képviselői közül kerültek volna ki, döntött volna a királyi felségjogokról, amelyek közé a kamarai birtokok, a bányák kezelése, az adók szétosztása és az egyházi ügyek tartoztak volna. Az uralkodónak vétőjoga lett volna a szejm határozataival szemben és élhetett volna a törvénykezdeményezés jogával. A szejm által a nemesek közül választott végrehajtó bizottság a tartományi kormányzat szerepét töltötte volna be, és kizárólag a szejmnek lett volna felelős. A bizottságnak lett volna egy állandó képviselője a király mellett Bécsben. Galíciában a hivatali nyelv a lengyel és a latin lett volna, az elsőt a belső ügyekben, a másodikat az igazságszolgáltatásban, illetve az uralkodóval folytatott levelezés során használták volna. Az egyház visszakapta volna minden jogát, amellyel II. József uralkodása előtt rendelkezett. Galícia tartomány saját, 40 ezer fős hadsereget állított volna ki. A tartomány külön kereskedelmi szerződést kívánt kötni Poroszországgal. A követelések között szerepelt még a kamarai birtokok eladása, amelynek bevételeiből egy központi bank felállítását kívánták finanszírozni a rendek. Végezetül azt kérték II. Lipóttól, hogy követeléseik teljesítését foglalja külön diplomába.³⁰

A galíciai alkotmányban szereplő elképzelések a tartomány kormányzására vonatkozóan számos ponton rendkívül homályosak voltak, felsorolásuk sem következett logikus sorrendben.³¹ II. Lipót szorongatott helyzetében mégis igen kegyesen fogadta a galíciai delegációt, s megígérte, hogy alkotmányt ad Galícának. Nem mulasztotta el azonban, hogy kifejezze jóhiszeműségét abban a tekintetben, hogy a küldöttség tagjait remélhetőleg a jó szándék vezérli és nem idegen su-

²⁹ Ez a szöveg lényegében azonos volt azzal a röpirattal, amelyet Ossoliński még 1789 májusában szerkesztett, s amit II. Józsefhez is eljuttatott. A szerző ebben tiltakozott a robotoltató majorsági gazdálkodás betiltása ellen, fiziokrata érvekkel próbálva cáfolni a robot kártékony hatását (*Stanisław Grodziski – Artur St. Gerhardt* 1981: 9.).

³⁰ A szöveget először franciául jelentették meg hamis imprimitúrával, mintha Jassyban látott volna napvilágot. Erőteljesen polemizált az 1789-ben megjelent, E. T. Kortumnak tulajdonított lengyel nyelvű röpirattal (*Észrevételek a galíciai kormányzatról*), amely – egyebek mellett – a nemesség korszerűtlen gazdálkodásával magyarázta Galícia mérhetetlen elmaradottságát (*Stanisław Grodziski – Artur St. Gerhardt* 1981: 13.).

³¹ *Waleryan Kalinka* 1991: II. 86–88.

gallatra cselekszenek. Kaunitz herceg nem volt ennyire diszkrét: megjegyezte, hogy tudnak arról, hogy a delegáció egyik tagja zavargásokat szervez Galíciában, másik tagja pedig levelezik a Monarchia ellenségével. Ahogyan egyébként az várható volt, a felterjesztésben foglalt követelések nagy felzúdulást váltottak ki az udvari hivatalnokok körében, ezért Ossoliński később kénytelen volt egységesebb logikai keretbe foglalni azokat. Ebből lett az ún. *Charta Leopoldina*, amit a delegáció 1790 szeptemberében ismételten benyújtott a császárnak.³²

A készülő háború híre mozgósította az európai diplomáciai testületeket, lázas egyeztetés kezdődött a különböző udvarok között. A tárgyalások fő témája az orosz–osztrák–török háború lezárása és Ausztria területi igényeinek elismerése volt. Poroszország végig két alternatívát kínált Ausztriának a megegyezésre. Az első szerint Ausztriának vissza kellett volna adnia Galíciát vagy legalább annak egy részét Lengyelországnak,³³ hogy Berlin azt el tudja cserélni a két kikötővárossal és Nagy-Lengyelország egy töredékével. Ebben az esetben Ausztria a Török Birodalomtól megkapta volna a pozsareváci béke szerinti határokat. A másik alternatívául a *status quo ante bellum* alapján történő békekötést ajánlotta fel.

Ebben a helyzetben a bécsi udvar katonai segítséget kért Oroszországtól, mondván: Galíciát a cárnőtől kapták, most támogassa Ausztriát a szerzemény megvédésében.³⁴ Oroszország késznek is bizonyult erre, Patyomkin herceg őszinte segítőkészségében azonban a bécsi udvar nem bízott, tartott tőle, hogy az akciót felhasználja majd újabb lengyel területek megszerzésére. Ez a félelem annál is megalapozottabb volt, mert a jobb parti Ukrajna elcsatolásának szándéka régóta foglalkoztatta Patyomkint, a korabeli szóbeszédnek szerint az 1789-es parasztmozgalmakat is ő szította. A cárnő ráadásul többször is figyelmeztette a lengyeleket: ha hadat üzennek Ausztriának Galícia visszaszerzése érdekében, kénytelen lesz szövetségesét megvédeni. Biztosra lehetett venni, hogy ennek ára lesz, ezért – dacára a lelkes készülődésnek – II. Katalin figyelmeztetése kijózanította a lengyeleket. Varsóban hirtelen nagyon kezdtek pártolni a semlegességet a közelgő háborúban.³⁵

Miután azonban a Porta kiszivárogtatta a porosz szövetségre vonatkozó tárgyalások részleteit, Anglia mérhetetlenül felháborodott; semmiképpen sem akart beleegyezni abba, hogy Galíciát elvegyék Ausztriától annak érdekében, hogy Poroszország újabb lengyel területekkel gyarapodjon. Londonban azt kezdték követelni, hogy a török békekötés a *status quo ante bellum* alapján történjen.³⁶ 1790 júniusában II. Frigyes Vilmos a legnagyobb elkeseredéssel vette tudomásul, hogy hirtelenjében szövetség nélkül maradt.

A porosz uralkodó ekkor már jó ideje Sziléziában tartózkodott hadseregével együtt. A határ másik oldalán az osztrákok is összevonták alakulataikat, s feszülten várták a hadműveletek kezdetét. A hónap végén azonban még egyszer utoljára tárgyalóasztalhoz ültek a két uralkodó képviselői, hogy megpróbáljanak megegyezni a területek felosztásáról. Poroszország egy ideig még kitartott Galícia követelése mellett, s II. Lipót hajlandó is lett volna a tartomány északi határsávját

³² Waleryan Kalinka 1991: II. 89.

³³ 1790 áprilisának elején a porosz diplomácia ehhez segítséget kért Pétervártól is, kifejtve, hogy amennyiben a cárnő beleegyezik, hogy a Rzeczpospolita visszakapja Galíciát, Berlin nem ellenzi az elfoglalt török területek bekebelezését, s az orosz protektorátus visszatérését Lengyelországba. II. Katalin ugyan elutasította a javaslatot, Bécsnek viszont azt tanácsolta, hogy válaszul Galícia átengedésének követelésére vesse fel Poroszországnak Lengyelország második felosztását (Waleryan Kalinka 1991: II. 72–73.).

³⁴ Kaunitz herceg levelében kifejtette: ha Kelet-Galíciába nem nyomul be egy nagyobb orosz hadsereg, a Szilézia felől támadó poroszok könnyedén elvágják a galíciai alakulatokat a morvaországiaktól, s megnyílik az út Magyarország felé, ahol az elégedetlenek örömmel fogadják majd őket (Waleryan Kalinka 1991: II. 74–75.).

³⁵ Waleryan Kalinka 1991: II. 113.

³⁶ Waleryan Kalinka 1991: II. 69.

átengedni, viszonzásul a pozsareváci béke szerinti határokat és Bosznia egy részét kérte. Július 13-án azonban II. Frigyes Vilmos felfüggesztette a tárgyalásokat, mivel kiderült, hogy a lengyel szejm nem hajlandó elcserélni a két kikötővárost, a törökök pedig hallani sem akarnak a pozsareváci határokról. Ettől kezdve mereven ragaszkodott a *status quo ante bellum* szerinti megállapodáshoz. II. Lipót a kezdetektől hajlott volna egy ilyen megoldásra, így az egyezményt viszonylag gyorsan, már 1790. július 27-én sikerült aláírni Reichenbachban.³⁷

A felkelés gondolata, s a tartomány Lengyelországhoz való visszatérése 1790 őszén átmenetileg lekerült a napirendről. Poroszország kiegyezett Ausztriával, s ettől kezdve mindkét ország egyre nagyobb figyelmet szentelt a francia eseményeknek. Bár 1790 elején végül aláírták a porosz–lengyel védelmi szerződést, de az a megváltozott körülmények között elvesztette aktualitását Berlin számára.

Ossoliński azonban tovább fáradozott alkotmányterve elfogadtatásán. A galíciai delegáció tagjai hazatértek, mivel az uralkodó szerint bécsi tartózkodásuknak többé nem volt értelme. Ossoliński és Bąkowski azonban maradt, hogy képviseljék az alkotmány ügyét az udvari hatóságok előtt. Az alkotmánytervnek külön érdekességet biztosít, hogy időben némileg megelőzte az 1791. május 3-i alkotmányt, de láthatóan hatottak rá azok a viták, amelyek a varsói szejmben folytak. Összességében elmondható, hogy a lengyel alkotmánynál némileg modernebb felfogást képviselt, rögzítette például az általános emberi jogokat. Tervezete leglényegesebb vonása azonban az volt, hogy a Habsburg Monarchia és Galícia kapcsolatát föderatív alapon képzelte el, mint a saját alkotmánnyal rendelkező önálló tartomány lakóinak csatlakozását a Birodalomhoz. Nem csoda, hogy II. Lipót minden látszólagos rokonszenve ellenére a tervezet egyetlen hatóság tettségét sem nyerte el, mert összeegyeztethetetlen volt az udvar központosító politikájával, s a kormányzat vezetői szerint veszedelmes precedensül szolgálhatott volna a Birodalomban.

Az alkotmányterv azonban arra is rávilágít, hogy a magyar–lengyel közös Habsburg-ellenes fellépésnek további súlyos akadályai voltak: a galíciai rendek nem Magyarországhoz akartak tartozni, hanem Lengyelországhoz. Ellentétben azzal, ahogyan azt a hazai felvilágosult ellenzék képzelte. Utalnék itt *Hajnóczy József*: *Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum* című írására,³⁸ amelyben kifejti, hogy Galíciával Horvátországhoz hasonlóan új szerződést kell kötni, valamint *Berzeviczy Gergely*: *De dominio Austriae in Hungaria* című röpiratára,³⁹ amelyben többek között kijelenti, hogy Galícia és Lodóméria Magyarországhoz tartozik.

A Habsburg-ellenes lázadás tervének második szakasza 1792–1794-re tehető, s ennek a javaslatnak a szülőatyját a girondista francia kormány politikusaiban, illetve a szászországi lengyel emigrációban kell keresnünk. Ennek tagjai elsősorban az egykori poroszbarát politikusok közül kerültek ki, akik kezdeményezték az 1790-es galíciai felkelés tervét is, mint Ignacy Potocki és fivérei, valamint Stanisław Małachowski. Kihasnálták, hogy a Charta Leopoldina elutasítása Bécsben ismét magasra szította az elégedetlenséget Galíciában. Arra számítottak, hogy a felkelés kiobbantása láncreakciót idézne elő a Habsburg Monarchiában, elősegítve a franciák céljának, a Habsburg Birodalom megdöntésének, s a helyén független, franciabarát köztársaságoknak a létesítését. A Tadeusz Kościuszko által Párizsba vitt tervezet számított nemcsak a galíciai rendek, de a magyarok, csehek támogatására is. Nincsenek megbízható információink arra vonatkozóan, hogy a szászországi lengyel emigránsok hogyan kívánták elindítani a Habsburg

³⁷ Waleryan Kalinka 1991: II. 124–125.; Robert Howard Lord 1973: 103–110.

³⁸ Benda Kálmán 1952–1957: I. 84.

³⁹ Benda Kálmán 1952–1957: I. 102.

Monarchián végigsöprő felkelési hullámot, csak azt tudjuk, hogy viszonylag gyakran megfordultak Csehországban, különböző fürdőhelyeken, valamint Bécsben. A hosszas tervezgetés ellenére a galíciai felkelés nem tört ki, mert Kościuszkó türelemre intette a galíciai rendeket, remélvén, hogy Ausztria nem fog beavatkozni a harcokba. Amikor kiderült a tévedése, már késő volt. 1794 őszén a Legfelső Nemzeti Tanács megpróbálta kiobbantani a felkelést, de a maciejowi vereség, Kościuszkó fogsága lélektanilag kedvezőtlenül befolyásolta a légkört, s a lázadás kiobbanása elmaradt. Ezt követően a még hivatalban lévő tanács vezetője, Kościuszkó utóda, Ignacy Wyssogot Zakrzewski kiadta a jelszót: a tavasszal újra kezdjük, immár Galíciában. A levert hadsereg katonái is azt a parancsot kapták, hogy ott próbáljanak menedéket keresni.⁴⁰

Ezt követően beszélhetünk a galíciai magyar–lengyel felkelési terv harmadik változata születéséről, amelyben a párizsi lengyel emigráció radikális szárnya, az ún. *Deputacja* játszotta a kezdeményező szerepet. A vele kapcsolatban álló leMBERGI politikai klubok vidéki híveikkel létrehozták az ún. Centralizációt, ti. a Központi Gyűlést, amelynek vezetője továbbra is Waleryan Dzieduszycki volt, aki koordinálta az összeesküvők tevékenységét, kapcsolatban állt a konstantinápolyi francia és lengyel ügyvivőkkel, a velencei és párizsi emigránsokkal. A felkelés kitörésének időpontját először 1796 januárjára tűzték ki, később állandóan halasztgatták, nem annyira a tartomány katonai megszállása, hanem az emigráció mérsékelt és radikális szárnya közötti nézetkülönbségek miatt. Ez a felkelés kifejezetten közös lengyel–magyar akció lett volna, amelynek különböző tervezeteiben állandóan két magyar név ismétlődik: Illésházy István gróf és Berzeviczy Gergelyé.⁴¹ Ennek a tervnek sorozatos letartóztatások és perek vetettek véget, amelynek eredményeképpen Waleryan Dzieduszycki 1798–1800 között Olomoucban raboskodott,⁴² egy időben Ignacy Potockival, akit a szentpétervári börtönből való kiszabadulása után nem sokkal, 1798 nyarán Bártfafürdőn tartóztatott le a rendőrség titkos szervezkedésért.⁴³

A 18. század végére tervezett közös magyar–lengyel felkelés végül sosem robbant ki, bár a lengyelek még 1809-ben is várták, hogy a magyar rendek – kihasználva Napóleon támadását – fel-lázadnak a Habsburg-ház uralma ellen. A csaknem 10 évig tartó állandó szervezkedés és készülődés azonban hozzájárult a többnyire Bártfafürdőn szövődő baráti kapcsolatok elmélyítéséhez, s ezzel megvetette alapját a jól ismert 19. századi kölcsönös segítségnyújtási akcióknak.

⁴⁰ Ring Éva 2011: 15–30.

⁴¹ Ring Éva 2011: 15–30.

⁴² Maurycy Dzieduszycki 1865: 370–371.

⁴³ Ignacy Potockit I. Pál azzal a feltétellel engedte ki a pétervári börtönből, hogy visszavonul a politikától. Ő ennek ellenére mégis találkozott Karlsbadban egykori titkárával, a francia diplomatává lett Pierre Parandier-val és a párizsi emigráció radikális szárnyának képviselőivel. 1798 májusában Adam Kazimierz Czartoryski herceg kíséretében ellátogatott Bártfafürdőre, ahol augusztus 18-án letartóztatták, Krakókba vitték, ahol kihallgatták és bebörtönözték (PSB 1984: XXVIII/1. kötet 13.).

Források

Levéltári források

Lengyel Tudományos Akadémia Krakkói Könyvtára (PAN w Bibl. w Kr.),
Teki Aleksandra Hajdeckiego (TAH)

Nyomtatott források

- Benda Kálmán* (s. a. r.): A magyar jakobinusok iratai. I–III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1952–1957.
- Domanovszky Sándor* (szerk.): József nádor élete és iratai. I. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1925.
- Dzieduszycki, Maurycy* (kiadta): Kronika domowa Dzieduszyckich [A Dzieduszyckiak házi krónikája]. Kiadta: *Dzieduszycki, Maurycy*. Druk Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Łwów 1865.
- Grodziski, Stanisław – Gerhardt, Artur St.* (szerk.): Projekt Konstytucji dla Galicji z 1790 r. („Charta Leopoldina”) [Galíciai alkotmányterv 1790-ből. „Charta Leopoldina”]. Nakł. Uniw. Jagellońskiego, Kraków 1981.

Hivatkozott irodalom

- Kalinka, Waleryan*: Sejm czteroletni [A négyéves szejm] I–II., Warszawa 1991. (Reprint; az első kiadás 1888-ban jelent meg.)
- Libiszowska, Zofia*: Misja polska w Londynie w latach 1769–1795 [Lengyel külképviselet Londonban 1769–1795]. Polska Akademia Nauk, Łódź 1966.
- Lord, Robert Howard*: Drugi rozbiór Polski [Lengyelország második felosztása]. Instytut Wydawniczy „Pax”. 1973. (Eredeti angol kiadás: *The Second Partition of Poland. A Study in Diplomatic History*. Cambridge 1915.)
- PSB: Polski Słownik Biograficzny. XXVIII/1 kötet. Wrocław–Warszawa–Kraków 1984. 116., 13.
- Ring Éva*: Tentatives envisageant le changement de la situation politique dans l’Est de l’Europe centrale sous la Révolution française. [Kísérletek Kelet-Közép-Európa politikai helyzetének megváltoztatására a francia forradalom alatt]. In: *Annales historique de la Révolution française*. (1990) 282., 446–461.
- Ring Éva*: Tradycja polsko-węgierskiego powstania w Galicji a pamięć zbiorowa [A galíciai lengyel–magyar felkelés hagyománya és a kollektív emlékezet]. In: *Czas, pamięć, tradycja, materiały konferencji*. Red. Bożenna Bojar. Uniw. Warszawski, Katedra Hungarystyki, Warszawa 2010. 363–372.
- Ring Éva*: Magyar–lengyel galíciai felkelési tervek és a kollektív emlékezet. *Aetas* (2011: 26.) 4. 15–35.
- Sorel, Albert*: *L’Europe et la Révolution française*. 7. ed. Plon-Nourrit, Paris 1903.
- Sybel, Heinrich*: *Geschichte der Revolutionszeit 1789–1800*. I. Verlag der J. G. Cotta’schen Buchhandlung, Stuttgart 1897.